

VON WRIGHTIN TUOTANNOSTA

Akateemikko **Georg Henrik von Wright** on suomalaisen filosofian ja kulttuurielämän merkittävimpiä vaikuttajia. Hän on toiminut Helsingin yliopiston filosofian ruotsinkielisenä professorina, Åbo Akademin kanslerina ja kolmenkymmenen vuoden ajan Suomen Akatemian jäsenenä. Hänen merkitystään suomalaisen filosofian kansainvälisten yhteyksien luojana ei voi yliarvoida. Hän seurasi vuonna 1948 **Ludwig Wittgensteinia** Cambridgen yliopiston filosofian professorina ja toimi pitkään Cornellin yliopiston ulkoprofessorina. Hän on myös ollut kysytty luennoitsija eri puolilla maailmaa.

Ei ole helppo esitellä von Wrightin ajattelua ja tuotantoa lyhyesti. Hänen julkaisuluettelonsa *Library of Living Philosophers* -sarjan niteessä ulottuu vuoteen 1988 ja se käsittää 394 kirjoitusta ja 20 toimitettua teosta. Vaikka lukuun sisältyvät myös käännökset ja suuri joukko lyhyehköjä esittelyjä ja kirja-arvosteluja, tuotanto on laaja ja sisältää lukuisia urauurtavia monografioita.

Suomalainen ja skandinaavinen suuri yleisö tuntee von Wrightin etenkin verraten laajalle lukijakunnalle osoitettua esseistä ja puheenvuoroista, joiden merkittävimmät foorumit olivat *Finsk Tidskrift* ja *Nya Argus*. Vaikka sellaiset kulttuurin ja yhteiskunnan suuria kysymyksiä pohtivat esseekokoelmat kuin *Tanke och Förkunnelse* (1955, suom. *Ajatus ja julistus*, 1961) ja *Vetenskapen och förnuftet* (1986, suom. *Tiede ja ihmisjärki*, 1987) ovat tärkeä osa hänen kirjallista tuotantoaan, sen ytimen muodostaa kuitenkin muodollinen ja filosofinen logiikka. Uuden symbolisen logiikan tai ”logistiikan” toi Suomeen von Wrightin opettaja **Eino Kaila**. Siinä missä Kaila ehkä sittenkin oli ennen kaikkea karismaattinen luennoitsija ja inspiroiva opettaja, von Wright laski perustan suomalaiselle loogis-filosofiselle tutkimusperinteelle. Logiikan ohella hänet tunnetaan myös ”käytännöllisenä filosofina”. Itse asiassa von Wright on poikkeuksellinen filosofi siinä, että hän on julkaissut oikeastaan kaikilla filosofian alueilla, logiikassa, tietoteoriassa, metafysiikassa ja ontologiassa, tieteenfilosofiassa, etiikassa ja arvoteoriassa, oikeusfilosofiassa ja yhteiskuntafilosofiassa, yhteiskuntatieteiden filosofiassa sekä filosofian historiassa.

Kaikkialla, myös etiikassa ja yhteiskuntafilosofiassa, looginen analyysi on ollut aivan keskeisessä asemassa. Esseiden, loogisten tutkimusten ja käytännöllisen filosofian kirjoitusten ohella on vielä erikseen mainittava von Wrightin mittava työ Ludwig Wittgensteinin kirjallisen jäämistön toimittajana. Vaikka Wittgenstein on epäilemättä tehnyt von Wrightiin lähtemättömän vaikutuksen, se harvoin näkyy hänen kirjoitustensa sisällössä, ja tuskin koskaan esitystavassa. Von Wright on poikkeuksellisen tarkka tyylistään ja esitystavastaan. Kaikki kirjoitukset pyrkivät esittämään tarkastellut ongelmat ja ratkaisut siten, että myös aiheeseen

vihkiytymättömät voivat seurata argumentaation etenemistä.

Von Wrightin varhainen filosofinen tuotanto käsitteli etenkin induktion ja todennäköisyyden ongelmia. Merkittävimpiä näistä teoksista on vuonna 1941 ilmestynyt *The Logical Problem of Induction*, neljä vuotta myöhemmin ilmestynyt todennäköisyyden käsitettä tutkiva *Über Wahrscheinlichkeit. Eine logische und philosophische Untersuchung*, ja vuonna 1951 julkaistu *A Treatise on Induction and Probability*. Samoilta vuosille ajoittuu lukuisa joukko muita induktion ja todennäköisyyden loogisia ja filosofisia ongelmia koskevia artikkeleita, katsauksia ja kirja-arvosteluja sekä aihetta läheisesti sivuavia julkaisuja. Näitä ovat muun muassa Cambridgen virkaanastujaisesityelmä *Form and Content in Logic*, sekä todentamisen ja evidenssin käsitteitä analysoiva *On Confirmation*, molemmat vuodelta 1949. Vuosien kuluessa von Wright hioi etenkin induktion, todennäköisyyden ja konfirmaation käsitteisiin liittyviä formaalisia piirteitä, mutta hänen olennaisesti tieto-opillinen lähestymistapansa säilyi: satunnaisuus ja yhtä suuri todennäköisyys tarkoittavat mahdottomuutta poimia sekvenssistä osajoukkoa, jonka jäsenten esiintyminen olisi todennäköisempää kuin sekvenssin jäsenten todennäköisyys yleensä. Tieto-opillinen näkökulma leimaa nähdäkseni myös von Wrightin syyn ja seurauksen käsitteen analyysia, samoin loogisen tai käsitteellisen yhteyden argumenttia teon teoriassa.

Induktion, todennäköisyyden ja loogisen konfirmaation käsitteiden jälkeen oli vuorossa välttämättömyyttä, mahdollisuutta ja yleensä modaalikäsitteitä koskeva tutkimus. Perusajatus oli yksinkertainen mutta mullistava oivallus, joka koskee samankaltaisuutta predikaattilogiikan kvantto-reiden ja joidenkin ns. modaalisten käsitteiden välillä. Samalla tavalla kuin eksistentiaali- ja universaalikvanttorit ”on olemassa”, ”kaikki” (tai ”jotkut”) voidaan määritellä toinen toisensa (ja negaation) avulla, voidaan myös mahdollista, mahdottomuutta ja välttämättömyyttä koskevat ns. aleettiset modaliteetit määritellä toinen toistensa avulla (välttämätöntä on se, minkä negaatio on mahdoton ajne). Toinen käsitteperhe, jossa analogia pitää, on lupaa ja velvollisuutta koskevat deontiset modaliteetit (”pitää tehdä”, ”on lupa tehdä”, ja ”ei saa tehdä”). Kolmas sovellutusalue näyttäisi olevan tiedon modaliteetit ”todennettu”, ”kumottu”, ja ”ei-tiedetty”.

Modaalilogiikka ei sinänsä ollut von Wrightin oma keksintö ja sen tarkastelemien käsitteiden looginen tutkimus ulottuu ainakin keskiajalle. Utta oli kuitenkin modaliteettien ymmärtäminen toisen asteen rakenteiden ominaisuutena: modaalilogiikan lauseet, jotka esittävät välttämättömyyttä, pitämistä tai muita modaaliväittämiä, eivät kuulu samalle tasolle kuin lauselogiikan lauseet: edelliset pystytetään jälkimmäisten ”päälle”. Näiden käsitteekenttien välinen

formaalinen analogia joka tapauksessa elvytti modaalilogiikan uuteen kukoistukseen. Sen jälkeen kun Jaakko Hintikka ja muutamat muut loogiset semantikot onnistuivat luomaan modaalilogiikalle toimivan semantiikan (malliteorian), uusi ja edelleen elinvoimainen filosofisen teollisuuden haara oli syntynyt.

Deonttisen logiikan kulmakivi *Deontic Logic* ilmestyi jo 1951 ja se on sittemmin julkaistu usealla kielellä. Sillä on luontevat yhteydet oikeusfilosofiaan sekä oikeudellisten normien tutkimukseen sekä laajemminkin etiikkaan ja yhteiskuntafilosofiaan. Von Wright oli kirjoittanut Kelsenin poliittisesta filosofiasta jo vuonna 1952, ja harrastus normien logiikkaan, ontologiaan ja epistemologiaan on säilynyt. Jos pitäisi poimia jokin tiede, joka on saanut erityistä potkua von Wrightin ajattelusta, ensimmäiseksi tulee mieleen juuri oikeustiede.

Deonttinen logiikka on silta von Wrightin käytännölliseen filosofiaan. 1950-luvun loppu on nähdäkseni käänne von Wrightin filosofiassa, koska filosofisen logiikan rinnalle syntyy uusi kiinnostuksen alue, käytännöllinen filosofia ja ”hengentieteiden logiikka”. Von Wright piti vuonna 1963 *Gifford-luennot* St. Andrews'n yliopistossa ja ne julkaistiin ensin englanniksi otsikolla *Norm and Action: A Logical Enquiry* ja myöhemmin, 1970-luvulla mm. espanjaksi, saksaksi ja romaniaksi. Samoihin luentoihin perustui monografia *The Varieties of Goodness* (1963).

Norm and Action -teoksen ongelma on moraalisten ja oikeudellisten normien luonne, kun taas *Varieties*-teoksessa se on laajasti ottaen ihmisen hyvä. Niiden argumentaatiot johtivat hieman eri suuntiin, vaikka yhtymäkohtia on. *Norm and Action* perustuu normien tahto-teoriaan, ja siinä tarkastellaan normien olemassaoloa ja sitovuutta rationaalisen suvereenin kannalta. Myöhemmin von Wright kehitti deonttista logiikkaa ja nivoi sen selvemmin teon teoriaan. Siltaana oli taas aikaisemmat muutokset logiikkaa koskevat pohdinnat: deonttisen logiikan ontologia on muutosten ontologia. Tuloksena oli kattava tarkastelu *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action* (1968). Tätä edelsi ja sitä seurasi normien logiikkaa ja ontologiaa koskevia artikkeleita, eikä aihetta vieläkään voi käsitellä ottamatta kantaa von Wrightin analyysiin.

Varieties puolestaan paneutuu käytännöllisen filosofian ydinkysymyksiin, ihmisen hyvään, siihen mitä pidetään arvossa ja miksi. Keskeisimmät käsitteet ovat hyvinvointi, terveys ja onnellisuus, mutta itse teoksessa sivutaan suurta joukkoa käytännöllisen filosofian perinteisiä käsitteitä. Teoksen näkökulma on juuri yksilön hyvinvointi ja yksilön toiminnan luonnolliset päämäärät.

Ihmisen ongelma ja käytännöllinen filosofia eivät olleet von Wrightille uusia asioita. Muutamat von Wrightin varhaisista esittelyistä ja artikkeleista käsitteivät mm. Westermarckia ja Machiavellia, ja mukana oli mm. arvio teoksesta *Människokunskap och Människobehandling*. Toinen lähde oli ilmeisesti von Wrightin elinikäinen kiinnostus historiaan ja historian filosofiaan, samoin varhainen tutustuminen Felix Kaufmanin yhteiskuntatieteiden logiikkaan. Mutta sitoutuminen jo nuorena logistiikkaan ja loogisen analyysin ohjelmaan ja yleensäkin loogisen positivismin tieteellisyysvaatimukseen, soti ihmistieteiden omaleimaisuuden ajatusta vastaan. Se epäilemättä viivytti käytännöllisen filosofian projektia.

Eino Kaila oli tehnyt eron kahden tiedettä koskevan ajatustavan — kahden tieteenfilosofian — välillä. Toisaalla on säännönmukaisuuksia tai lainalaisuuksia (Kailan invarianssit) etsivä galileinen tieteenihanne, toisaalla päämääriin viittaava aristotelismi. Von Wright oli aloittanut Kailan oppilaana ja puolusti vielä 1940-luvulla sekä logistiikka että

uutta loogista empirismiä teoksessaan *Den Logiska empirismen: En huvudriktning i modern filosofi*, 1943 (suom. *Looginen empirismi*).

Nyt von Wright arvioi uudelleen tämän ohjelman. Epäilevä suhtautuminen tieteen (ja tekniikan) kaikkivoipaisuuteen kasvoi, ja hän siirtyi puolustamaan dualistista tai pluralistista näkemystä tieteen menetelmistä ja päämääristä. Tämä näkyy etenkin teon teoriassa. Jos kysymme, miksi joku henkilö teki jonkin teon, etsimme perustetta, joka tekisi teon ymmärrettäväksi. Vastaus tyypillisesti viittaa tekijän uskomuksiin ja haluun saada aikaan jokin asiointila. Tällainen perusteiden ketju kuitenkin päättyy hyvin nopeasti päämääriin, jotka ovat sellaisinaan tavoittelemisen arvoisia — eikä niiden tavoittelu kaipaa tai salli lisäperusteita. Teon teoriassa ihmisen tekojen selittämällä tai ymmärtämällä lopullinen päätepiste. Vastaavaa selittämisen rock bottom -tasoa ei ole luonnontieteissä.

Toinen ero ihmistieteiden ja luonnontieteiden välillä koskee sekä tieteen päämääriä että menetelmää. Tekojen selittäminen viittaamalla niiden (humelaisiin) syihin ei toimi, koska tekojen ja niitä määrävien halujen, uskomusten ja intentioiden väliset suhteet eivät ole kontingenteja vaan käsitteellisiä. Kun ruumiinliikkeet kuvataan tekoina, on jo astuttu ajallis-paikallisen ja siis kausaalisen olio- tai tapahtumaontologian ulkopuolelle.

Von Wrightin pesäero skientismiin näkyy parhaiten teoksessa *Explanation and Understanding (E & U)*, 1971. Se näyttäisi olevan vain yksi johdatus muodikkaaseen hermeneuttiseen problematiikkaan (teon teorian kannalta). Siinä hän esittää, että ns. praktinen päättely on ihmistieteille sitä, mitä peittävän lain malli on luonnontieteille. Tämä ei ehkä ole kovin onnistunut luonnehdinta. Sen voi ymmärtää siten, että luonnontieteen ja ihmistieteen päämäärät olisivat samat (selittäminen, ennustaminen, teorianmuodostus ja näiden mahdollistama tekojen ”kontrolli”) ja että erot kiteytyvät metodiin. Nähdäkseni teos on kuitenkin paitsi yritys osoittaa kausaalisen teon teorian vaikeudet, myös yritys osoittaa, että olemme eräänlaisen käsitteellisen kumouksen uhreja.

Olemme väliinpuotoajia. Moderni maailmankuva on pyrkinyt kitkemään pois muut kuin kontingentit (humelaiset) syy-seuraussuhteet, joten tekoja ja niiden determinantteja yhdistävä suhde voisi olla vain joko (humelainen) kausaalisuuhde tai järkiselitysten (rationaalisten selitysten) looginen suhde. Von Wright puolustaa kantaa, jonka mukaan selittämissuhde ei palaudu kumpaankaan näistä vaihtoehdoista. Ongelmana vain on, että meiltä puuttuu kieli, jolla kolmas tie kuvattaisiin.

Vaikka *E & U* sivuaa myös tekojen sosiaalisia reunaehdoja, sen perusvire on sama kuin *Varieties*-teoksen, nimittäin metodologis-individualistinen: praktinen päättely on yhden agentin päättelyä. Sittemmin von Wright on laajentanut teon teoriaa yhä selvemmin yhteiskuntafilosofian suuntaan (ks. etenkin *Determinismi ja ihmistutkimus*, 1976). Tekojen determinantteihin lukeutuvat myös velvollisuudet, ja tavallaan kyvyt, mahdollisuudet ja tilaisuudet. Keskeinen ongelma on deonttisen logiikan yhteiskuntafilosofinen käänteispuoli: kuinka ihmiset saadaan motivoitumaan tekoihin, jotka eivät kumpua ”sisäsyntyisistä” haluista.

Vastaava avaus yhteiskuntafilosofian suuntaan on osin G.E. Mooren problematiikasta nouseva tahdon vapauden käsite (*Freedom and Determination*, 1980). Vapautta on, että olisin voinut jossain tilanteessa tehdä toisin. ”Voisin” on kuitenkin monimielinen, ja von Wright haluaakin erottaa sanan metafysisen (ja fyysisen) lukutavan sen yhteiskuntafilosofisesta lukutavasta: vapaus tärkeimmässä merkityksessään on juuri yhteiskunnallinen käsite. ■